

МУСУЛЬМАНСЬКІ СПІЛЬНОТИ В ЄВРОПІ: РЕГІОНАЛЬНІ І НАЦІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ МІЖНАРОДНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

У статті розглядаються теоретичні і прикладні аспекти європейської політики щодо мусульманських спільнот, зокрема діаспор та новітніх мігрантів, аналізуються регіональні та національні програми адаптації меншин до європейських стандартів, міжнародна взаємодія мігрантів з країнами походження, вплив діаспори на здійснення зовнішньої політики приймаючих країн.

***Ключові слова:** мусульманські спільноти, міграційна політика, діаспора, міждержавна взаємодія, ЄС, країни Європи, Україна.*

***Makarenko E.** Muslim Communities in Europe: regional and national aspects of international interaction .*

The article examines the theoretical and applied aspects of European policy for Muslim communities concerning the diaspora and new migrants, as well as analyzes the regional and national programs for the adaptation of minorities to European standards, international interaction of migrants with countries of origin and the influence of the diaspora on the foreign policy of the host countries.

***Key words:** Muslim communities, migration policy, diaspora, intergovernmental cooperation, EU, European countries, Ukraine.*

***Макаренко Е.А.** Мусульманские общины в Европе: региональные и национальные аспекты международного взаимодействия.*

* доктор політичних наук, професор кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

В статье рассматриваются теоретические и прикладные аспекты европейской политики в отношении мусульманских сообществ, в частности диаспор и новейших мигрантов, анализируются региональные и национальные программы адаптации меньшинств к европейским стандартам, международное взаимодействие мигрантов со странами происхождения, влияние диаспоры на осуществление внешней политики принимающих стран.

Ключевые слова: *мусульманские общины, миграционная политика, диаспора, межгосударственное взаимодействие, ЕС, страны Европы, Украина.*

Постановка проблеми. Діаспоральна і міграційна політика ЄС та європейських країн зумовлює зміну зовнішніх і внутрішніх стратегій і програм як наднаціональних, так і національних інституцій Європи, тому дослідження щодо адаптації мусульманських спільнот в європейське суспільство розглядається у контексті діяльності організацій діаспори та значного зростання кількості мусульманських меншин, пов'язаного зі збройними конфліктами у Близькосхідному регіоні. Аналіз зовнішньої і внутрішньої політики провідних європейських країн засвідчив наявність різних підходів до інтеграції мусульманських мігрантів у національні спільноти; при цьому спільними, як зазначають фахівці, вважаються «жорсткі критерії діаспоральної та мультикультурної політики для мусульманських спільнот, а відмінними – механізми та інструментарій, що має забезпечувати адаптацію мусульманських меншин до європейських стандартів» [29].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукова тема щодо впливу мусульманських спільнот на міжнародну взаємодію приймаючих країн і країн-донорів, знайшла відображення в теоретичних і прикладних дослідженнях зарубіжних фахівців як щодо діаспоральної політики загалом, так і щодо проблеми адаптації новітніх мігрантів до європейських і національних цінностей. Більшість сучасних зарубіжних досліджень щодо проблем впливу мусульманської діаспори в Європі і новітніх мігрантів на зовнішню і внутрішню політику країн ЄС вважаються міждисциплінарними, оскільки

ґрунтуються на поєднанні кількох концептуальних підходів, зокрема конструктивізму, транснаціоналізму, взаємозалежності та інтеграції, і представлені в наукових працях Ф.Адамсона, С.Ангелова, Дж.Бегчі, Р.Брубакера, А.Вайнер, М. Веркуйтена, Г.Готева, М.Гудвіна, Д.Гаттса, Д.Дезідеріо, І.Корогодова, С.Кульсарієвої, С.Левієва-Сойера, Ю.Лестера, А.Моленаар, А.Мохамуда, В.Наумеску, С.Ненова, А.Нурасилової, К.Öktema, Р.Павлової, А.Рейманн, Т.Райнеса, С.Райхера, Р.Спирса, Б.Стокса, Е.Тейлора, К.Фалет, Ф.Фрегоші, В.Фрідла, С.Фішмана, М.Хоу, К.Ціммерманна, Ц.Цолової, І. Ялімова та ін. [1- 23].

Проблематика політики щодо діаспори і мігрантів у сучасній українській науці представлена дослідженнями таких вітчизняних фахівців, як О.Брусиловська, В.Бурдяк, С.Зінько, Н.Каденко, М.Козловець, О.Лавринович, О.Лозовицький, Т.Метельова, І.Мусієнко, І.Погорська, Н.Пророченко, М.Рижков, М.Стець, Я.Таран, Є.Тихомирова, Т.Хазир-Огли, Л.Хашієва, Ю.Цирфа, Б.Юськів, О.Ярош тощо, характерною рисою яких є ретроспективний і проспективний аналіз диференційованої інтеграції мусульманських меншин у сучасне європейське політичне і соціокультурне середовище. На основі досліджень у працях українських науковців були представлені рекомендації щодо міжнародної взаємодії української держави з українською діаспорою в європейських країнах. Ці здобутки в умовах зростаючої трудової міграції з України в Європу зумовлюють необхідність подальших наукових розвідок з проблем діаспоральної політики сучасними українськими науковцями [25-40].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Нові напрями спільної діяльності країн-членів ЄС стосуються європейської концепції регулювання міграції, механізмів адаптації мусульманських спільнот до національного середовища, трансформації зовнішньої і внутрішньої політики у форматі взаємодії з країнами походження мігрантів. Крім того, внаслідок поширення компетенції держав-членів ЄС на наднаціональний рівень запроваджено такий напрямок співпраці в Європі, як узгодження політики щодо діаспори та інтеграції іммігрантів мусульманського походження країнами

ЄС. Водночас, як наголошується у численних дослідженнях, потребує з'ясування проблема, як «поєднати національно орієнтовані держави з їх функціями соціальної асиміляції мігрантів й толерантності, мультикультуралізм з хвилями етнічних діаспор, які усе частіше прагнуть забезпечити свої права і пріоритети групової ідентичності, оскільки на зміну тенденціям асиміляції й швидшого входження в приймаюче суспільство етнічні групи заявляють про бажання встановити в національному середовищі європейських країн свої правила гри» [29-30]. Тобто, вивчення діаспоральної і міграційної політики щодо етнічних спільнот в Європі потребує цілісних досліджень щодо сучасних євроінтеграційних процесів, конкретизації окремих аспектів діяльності різних етнічних меншин, впливу зовнішніх і внутрішніх чинників країн-донорів на європейську міграційну політику, прогнозування перспектив єдності ЄС у міжнародній взаємодії.

Формулювання цілей статті. Метою статті є політичний аналіз особливостей європейської практики щодо адаптації мусульманських як діаспорних, так і новітніх мігрантських спільнот в умовах поглиблення інтеграційних процесів в ЄС.

Дослідники міграційної і діаспоральної політики ЄС та приймаючих країн Європи зазначають, що в сучасну добу іммігрантські спільноти виступають складовою транснаціональної взаємодії, мультикультурного діалогу, соціальної адаптації та трансформації ідентичності в європейському середовищі. У більшості європейських країн, зазначається в дослідженнях, мусульманські спільноти «виділяють залежно від історичних особливостей, мовної й культурної належності, а іноді через політичні й економічні міркування щодо їх історичної батьківщини» [1;5;6;11].

У наукових працях також наголошується, що сучасна міжнародна взаємодія характеризується асиметричними впливами різних політичних акторів, економічних і безпекових блоків, неформальних союзів, тимчасових альянсів на стратегії зовнішньої і внутрішньої політики щодо лідерства у глобальному чи регіональному управлінні [2;3;9;18;24;43;57].

Відносини приймаючих країн та країн-донорів значною мірою впливають на сприйняття як традиційних діаспор, так і на ставлення до новітніх мусульманських мігрантів, які вважаються «суб'єктами впливу на політику держав провідних країн світу, а обґрунтування напрямів та способів розв'язання проблеми їх адаптації є важливою складовою стратегій міжнародної політики» [30]. Так, в останній час проблема мігрантів для ЄС зумовлена збройним конфліктом в Сирії, що спричинило масове переміщення біженців мусульманського походження до Європи. За даними Європейської Комісії, у конфліктних регіонах навколо європейських кордонів зосереджено до 40% біженців з усього світу та внутрішньо переміщених осіб, а безпосереднє втручання Росії у сирійський конфлікт призвело до ескалації бойових дій в Близькосхідному регіоні та до ще більшого зростання міграційних потоків до Європи. Лідери провідних європейських країн, реагуючи на такий розвиток подій, вживають значних зусиль для врегулювання ситуації, здійснюючи перегляд бюджетів та виділяючи додаткове фінансування для забезпечення соціальних потреб мігрантів [30;35;37].

Оцінки експертів щодо реальності загроз від «міграційного тиску» та їх наслідків для Європи включають різні застереження і прогнози щодо подальшого ефективного функціонування ЄС, серед яких проблеми спільної діяльності європейських інституцій, відповідальних за охорону зовнішніх кордонів, надання притулку мігрантам та загальної європейської безпекової політики. Наднаціональні інститути постали перед необхідністю запровадження термінових заходів для подолання міграційної кризи, тому було переглянуто програму Європейської політики сусідства, що встановила новий формат відносин із 16 країнами-сусідами на Сході та Півдні ЄС, включаючи інструменти боротьби з міграцією, її причинами та наслідками. В експертному середовищі також аналізуються пропозиції щодо виділення з бюджету ЄС 9,2 млрд євро на подолання проблеми біженців та виділення 3 млрд євро фінансової допомоги для Туреччини для стримування поза європейською зоною понад 2,2 млн сирійських біженців. Франція та ФРН також оголосили про створення окремого спеціального фонду у розмірі 10 млрд євро для вирішення проблеми біженців. Водночас спеціальні служби окремих країн,

наголошується в експертних висновках, можуть використовувати деструктивний ресурс нелегальної міграції для отримання впливу на окремі європейські країни через створення нових зон напруженості, поширення фобій та антимігрантських настроїв, нарощування критичної маси радикальних сил тощо [16; 21; 23; 26 - 27; 29; 39;44].

Стандартне опитування Євробарометра (ЕВ87/88), яке здійснювалося з 5 по 19 листопада 2017 р. в 34 країнах, показало, що громадяни 28 держав-членів Європейського Союзу, 5 країн-кандидатів (колишня Югославська Республіка Македонія, Туреччина, Чорногорія, Сербія та Албанія) та громада кіпріотів-турків у частині країни, яка не контролюється урядом Республіки Кіпр, оцінюючи поточну європейську політичну ситуацію та економіку, висловили власне ставлення до проблем, пов'язаних з пріоритетами Європейської Комісії ЄС, зокрема щодо вільного переміщення людських ресурсів, капіталів та міграції [56]. В експертному середовищі зазначається, що громадськість приймаючих країн підтримує обмеження щодо збільшення мусульманських спільнот в їхніх країнах, оскільки посилюється невдоволення пересічних європейців національною міграційною політикою, а антимігрантські настрої спричиняють зростання впливу євроскептичних, радикальних правих, націоналістичних партій, рухів та об'єднань на політичне життя більшості європейських країн [50-52].

Як з'ясували аналітики, багато європейців з Бельгії, ФРН, Греції, Іспанії, Франції, Італії, Австрії, Великої Британії, Угорщини та Польщі виступили проти зростання чисельності мігрантів з країн з переважно мусульманським населенням, хоча в Бельгії, Великій Британії, ФРН і Франції наразі наявна досить висока частка мусульманського населення, водночас у Польщі та Угорщині мусульмани - мігранти практично відсутні. Всі країни, за винятком Польщі, де більшість опитаних висловилися проти адаптації мусульман, опинилися в центрі міграційної кризи або в останні роки зазнали жорстоких терактів, організованих вихідцями з мусульманських країн [53].

Аналіз соціально-демографічного складу учасників опитування засвідчив, що громадяни похилого віку частіше висловлювалися проти зростання потоку приїжджих, оскільки за обмеження в'їзду та адаптації мігрантів висловилися 44% учасників дослідження у віці від 18 до 29 років, тоді як серед опитаних старше 60 років таких виявилось 63%. Заборону на в'їзд та адаптацію мігрантів підтримали 57% чоловіків і 52% жінок; серед жителів великих міст прихильників обмежень - 52 %, серед жителів невеликих міст та сільської місцевості - 55% і 52% відповідно [50;53-55].

Результати опитування також свідчать, що 59% опитаних побоюються, що приплив біженців мусульманського походження призведе до зростання тероризму, враховуючи, що корінні європейці, за статистикою, переоцінюють чисельність мусульманського населення в своїх країнах. Так, Ipsos MORI Institute, оцінюючи за опитуванням процентне співвідношення мусульман в європейських країнах, засвідчив, що громадяни Франції вважають, що в країні живе у чотири рази більше мусульман, ніж насправді, а оцінка британців виявилася в три рази вище реальної цифри. Тобто, існують суперечності між інтерпретаціями інтегрованості іммігрантів в європейське суспільство, оскільки внесок мусульманських меншин вважається недостатньо вагомим, щоб досягти повної інтегрованості мігрантів [54].

У дослідженнях щодо інтегрованості іммігрантів підкреслюється, що в європейських країнах, пріоритетних для мусульманських діаспор і новітніх мігрантів, - ФРН, Бельгії, Франції, Нідерландах, Великій Британії - проводиться політика обмеження подвійного громадянства, а також повної асиміляції мусульманських спільнот до політичних норм та соціокультурних цінностей приймаючих країн; водночас в окремих країнах, як вважають фахівці, з'являються проблеми переважання мусульманської ідентичності над традиційною національною ідентичністю, що може зумовити поглинання європейської цивілізації чужорідною культурою [9;27;37;45;57].

Відсутність чіткої й ефективної стратегії інтеграції мусульманського населення країн Європи до світського суспільства сприяла загостренню

соціальних та етнополітичних відносин між громадянами європейських держав та іммігрантами, виявила зростання антимігрантських настроїв у суспільстві, ксенофобії та масових виступів проти міграційної політики, що здійснюється європейськими урядами. Враховуючи резонансну реакцію деяких європейських країн і громадянського суспільства на «міграційний тиск» та активізацію діяльності мусульманських спільнот на європейському рівні, Парламентська Асамблея Ради Європи у 2017 р. в Лісабоні, на запрошення парламенту Португалії, провела конференцію для запуску мережі міжпарламентських зв'язків щодо діаспоральної політики, щоб сприяти політичним та законодавчим реформам для діяльності діаспор як в країнах походження, так і в приймаючих країнах, активізувати обмін інформацією, заохочувати діаспоральні об'єднання до роботи над адаптацією мігрантів і розвивати політичне співробітництво між країнами походження діаспор та приймаючими країнами. Передбачається, що нова міжпарламентська мережа функціонуватиме в якості платформи, яка об'єднуватиме парламентаріїв з країн походження діаспор і приймаючих країн, а інтеграційна політика щодо мусульман в Європі з огляду на появу різних організацій офіційного і політичного ісламу, регулювати їх діяльність, оскільки деякі мусульманські держави намагаються через дипломатичні та консульські представництва використовувати діаспорні мусульманські громади для посилення свого зовнішнього впливу у країнах Західної Європи [24;35;57].

Такі зовнішні впливи розглядаються як загроза для стабільності Європи, оскільки виникає небезпека здійснення політичного тиску на європейські уряди з боку мусульманських держав, які фінансують діяльність мусульманських спільнот в Європі. Як зазначається в аналітичних дослідженнях, «Саудівська Аравія сприяє відкриттю мечетей і представництв Всесвітньої ісламської ліги», «Туніс і Алжир фінансують будівництво культових закладів, забезпечення релігійних служителів», організацію різних центрів, які регулюють функціонування європейського ісламу. Крім того, держави-донори прагнуть впливати на прийняття політичних рішень в приймаючих країнах,

спостерігаючи за міждержавними відносинами і виборчими процесами. Так, «влада Марокко наглядала за виборами до Ісламської ради у Бельгії та безпосередньо втручалася у справу підписання офіційної угоди між італійським урядом та організаціями італійських мусульман»; «Саудівська Аравія і Єгипет виявляли зацікавленість до дебатів у Великій Британії», а Турецький уряд постійно здійснює тиск на владу ФРН щодо політики стримування біженців на свої кордонах через офіційно зареєстровані етнічні об'єднання турків», а також залучає громади етнічних турків і болгар-помаків до політичних виборчих процесів у Туреччині і просування національних інтересів у Болгарії тощо [4;9-10;12;14;20;52].

Наразі на загальноєвропейському рівні діють численні організації діаспоральних мусульманських спільнот, зокрема Союз ісламських організацій в Європі, Міллі Герюш, Ісламський європейський клуб, Сулейманжиляр, Диянат, Таблїг, Європейська ісламська рада та ін., які сприяють захисту інтересів мусульман Європи, формуванню нового покоління мусульман, які сповідують ісламські цінності і водночас мають знання про реалії життєдіяльності європейського суспільства, фінансово забезпечують мусульманські організації в Європі і їх співробітництво з країнами походження, зокрема на рівні різних культурно-просвітницьких організацій та інформаційних служб. Проте діяльність об'єднаних мусульманських організацій сприймається як така, що протиставляє себе досягненням європейської демократії та основним правам людини, оскільки представники мусульманських меншин, маючи громадянство європейських країн, використовують свої громадянські права для створення власного соціально-культурного етнічного простору та традиційного побуту [26-29; 37;39].

Водночас аналіз європейської політики щодо мусульманських спільнот свідчить, що у більшості провідних європейських країн зі значною мусульманською діаспорою, таких як Франція, ФРН, Велика Британія, Нідерланди, Бельгія, Італія, тривають дискусії щодо програм інтеграції іммігрантів, оскільки їх повільна адаптація зумовила появу маргіналізації

меншин, що призводить до появи етнічних анклавів, а відтак і до підсилення міграційної небезпеки власне європейського походження [8;16;27-29].

На окрему увагу заслуговує стратегія діаспоральної і міграційної політики держави-члена ЄС Республіки Болгарія, яка виділяється на Балканах значною мусульманською спільнотою турецького походження, а також громадами болгар-помаків, які сповідують іслам. За оцінками фахівців, етнічні турки Болгарії складають понад півмільйона при загальній чисельності населення в країні 7,2 млн, проте внутрішня та зовнішня, або так звана «маятникова» міграція, на думку дослідників, є одним з головних явищ, що загрожує турецькій ідентичності в Болгарії. Посилаючись на практику примусової болгарізації турецької меншості за комуністичного режиму у 80-90 рр. ХХ ст., зокрема в окрузі Кирджали в південній частині Болгарії, дослідники зазначають такі проблеми етнічних мусульман в країні, як обмеження і дискримінацію за національною, культурною, релігійною, освітньою та професійною ознакою, внаслідок чого болгарські турки змушені були змінювати реєстраційні документи, ідентичність, мову спілкування або емігрувати в Туреччину [3-4;9;46;58].

Міграція турків з Болгарії в Туреччину та її наслідки для відносин двох країн вважається важливою проблемою, яка привертає увагу дослідників, оскільки становище з «маяниковою» міграцією викликає розбіжності в статистичних даних, за якими кількість іммігрантів, що прибули до Туреччини між 1990 і 2000 рр., склала від 300 до 400 – 500 тис осіб. Як засвідчив у виступі перед Гельсінським комітетом зі спостереження в Нью-Йорку Х.Ібісоглу, етнічний турок, колишній член парламенту Болгарії, під час візиту до США, що був організований балканськими асоціаціями тюрків Америки, «болгарських турків у 80-90 рр. було позбавлено всього турецького - їх назви, мови, звичаїв, традиційного одягу і мусульманської віри». Причому основною причиною посиленої асиміляції стало швидке зростання чисельності турецького населення, що становило близько 2% у той час, коли темпи демографічного зростання етнічних болгар стабілізувалися до нуля [46].

Серед інструментарію впливу на турецьку спільноту в Болгарії він назвав тодішню заборону на слухання турецького радіомовлення, читання турецьких видань, відправлення ісламських ритуальних церемоній, а також руйнування більшості мечетей. Х.Ібісоглу зауважував, що подорожуючи з дипломатичним паспортом, він у Белграді звернувся до офісу Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй у справах біженців і попросив про надання політичного притулку в Туреччині, чим висловив протест проти утиску турків у Болгарії [3-4;9;46;58].

У Туреччині наразі функціонують понад вісімдесят іммігрантських асоціацій, більшість з яких належить як туркам Болгарії, так і туркам з різних балканських країн. Асоціації, які охоплюють виключно турків Болгарії, визначають за такими назвами, як «Болгарія», «Турки Болгарії», «Болгарські турки», що свідчить про самоідентифікацію мігрантів. Водночас дослідники в своїх працях, аналізуючи відносини між місцевим населенням Туреччини і репатріантами, зазначають, що «теплий прийом, наданий місцевими жителями на початкових етапах еміграції, змінився пізніше на латентну напруженість» і викликав через проблеми адаптації іммігрантів в турецькому суспільстві з його традиціями, ідентичністю, культурою і соціальними відмінностями, а також через припинення програми для репатріантів «Велика екскурсія» зворотний відтік турків з Туреччини в Болгарію Так, згідно з міграційними даними, між 1989 і 1990 рр. 154 937 біженців повернулися до Болгарії [46;48].

Після падіння болгарського комуністичного режиму понад 50 тисяч болгар записалися турками; турецькі болгары у 1990 р. заснували партію «Рух за права та свободу», діяльність якої була спрямована на відродження та переосмислення ісламської і культурної спадщини і яка того ж року увійшла в парламент Болгарії. У 2012 р. парламент засудив попередню політику асиміляції, проте і наразі, як наголошується у різних петиціях, спостерігається прихована дискримінація турок у болгарському суспільстві. Аналіз ситуації показав, що хоча турецька діаспора Болгарії є другим за чисельністю етносом в країні, представники цього етносу не знаходять підтримки з боку держави щодо

зміцнення власної ідентичності і є обмеженою у правах частиною населення країни. Турки Болгарії, йдеться у публікаціях, «прагнуть до досягнення повної релігійної свободи, освіти турецькою мовою, своєї культурної спадщини та боротьби за рівність на землі, яку вони населяли протягом багатьох поколінь» [9;58;60].

Вказані проблеми стосуються також і 750-тисячної «турецької» громади болгар-помаків, що компактно мешкає в кількох районах на південному сході Болгарії. Представники турецьких організацій, за свідченням різних болгарських медіа, активно сприяють турецькій ідентичності помаків, запрошуючи представників освітньої сфери на підвищення кваліфікації до Туреччини; у Болгарії на межі 1990-2000 рр. активно діяли протурецькі організації «Ісламська допомога», «Турецька демократична партія», «Брати-мусульмани», які заявляли про готовність до збройної боротьби, «...якщо проблеми турецької спільноти не будуть вирішені болгарською владою», пропонували перетворити Болгарію в федерацію турецької і болгарської республік тощо. Фактично, наголошується в медіа, Туреччина здійснює політику формування протурецької еліти в Болгарії, намагається сформувати турецько-помакський етнос, підтримує програму з деболгаризації і туркізації населення Родопських гір, яке за релігійними традиціями відносить себе до ісламу. За останні двадцять років, зазначають дослідники, в болгарських горах Родопах було побудовано 323 мечеті і тільки 4 православні церкви, хоча співвідношення християнського і мусульманського населення становить 50% на 50%. Так, в селі Аврен, в якому мешкають тільки троє болгар-мусульман, була побудована мечеть за 100 000 євро. У Родопах вводиться турецька мова та імена, фактично турецька мова стає офіційною в прикордонних районах [61].

Болгарські державні інституції заявляють, що турецька влада здійснює потужний вплив на внутрішню політику країни, активно втручаючись у політичні процеси в Болгарії через протурецьку партію «Рух прав і свобод», що виявилось під час парламентських виборів 2005, 2009 та 2014 рр., коли «в Болгарію на автобусах з Туреччини для участі у виборах і забезпечення

перемоги кандидатів від партії «Рух прав і свобод» цілеспрямовано були доправлені турки, які мають подвійне громадянство. Тоді Болгарія звинуватила Туреччину у втручанні в хід дострокових парламентських виборів і відкликала свого посла з цієї країни для консультацій. Зокрема, болгарська сторона заявила, що Анкара підтримує одну з партій, яка претендує на представлення інтересів етнічних турків. У зв'язку з цим було згадано заяву міністра праці та соціального забезпечення Туреччини М.Мюеззіноглу, який закликав болгар, які живуть на турецькій території, голосувати за партію «Демократи за відповідальність, свободу і толерантність»

Для забезпечення вільного волевиявлення турецьких меншин, болгарська влада прийняла рішення протидіяти «активізації міграційних потоків» і припинити масовий перетин автобусами з подібними виборцями болгаро-турецького кордону. Крім того, до болгарського МЗС було викликано посла Туреччини, якому було заявлено протест проти «втручання у внутрішні справи» країни. У відповідь турецька сторона звинуватила Софію в дискримінації виборчих прав болгар, які живуть в Туреччині, шляхом обмеження для них можливості голосувати за місцем проживання [3;10;20; 59;61].

Для Туреччини, як підкреслюють в експертному середовищі, діаспоральна і міграційна політика безпосереднім чином також пов'язана з питанням вступу до ЄС, проблемними відносинами з країнами, в яких наявна значна турецька діаспора, зокрема у ФРН, Нідерландах, Болгарії, Угорщині, що перешкоджає Туреччині досягти членства в ЄС. У приймаючих країн є сумніви щодо функціонування демократичних інститутів у Туреччині; невирішеним залишається курдське питання; також вступу до ЄС заважають територіальні суперечки з Грецією і окупація турецькими військами північної частини Кіпру. Хоча усі ці проблеми, вважають фахівці, піддаються врегулюванню у передбачуваному майбутньому, в ЄС остерігаються демографічного чинника мусульманської країни з високим рівнем народжуваності, яка має усі шанси

доволі швидко перетворитися на одного з найвпливовіших членів ЄС як на регіональному, так і на національному рівнях міжнародної взаємодії [13;14;59].

Висновки. На регіональному рівні вплив європейських мусульманських спільнот на зовнішню політику об'єднання визначається міжнародною взаємодією наднаціональних інститутів з країнами походження діаспори і мігрантів, а формування європейської політичної належності відбувається за участю спільних для європейських громадян демократичних стандартів, інституту європейського громадянства та заохочення політичної активності меншин. Водночас на національному рівні, в приймаючих країнах, діяльність мусульманських організацій сприймається як така, що протиставляє себе досягненням демократії та основним правам людини, хоча меншини іммігрантів, маючи громадянство європейських країн, використовують свої громадянські права для створення власного політичного простору. Для європейських країн головною метою щодо мігрантів є їх ефективна адаптація, що потребує вироблення відповідної імміграційної політики, яка «в умовах європейських інтеграційних процесів спирається на три основні компоненти - політику інтеграції, міграційну політику і вплив на причини еміграції в країнах походження мігрантів». Можна констатувати значні розбіжності у баченні мусульманськими спільнотами свого місця в європейському суспільстві, оскільки наразі етнічні меншини є мало присутніми у суспільних дебатах з адаптації мігрантів і діаспоральної політики загалом, водночас вимагаючи окремих прав на національному рівні.

Список використаних джерел

1. Adamson F. Islam in Europe: The Challenges of Institutionalization : Council for European Studies at Columbia University, . [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://councilforeuropeanstudies.org/files/Papers/Islam%20in%20Europe.pdf>.
2. Adamson F. Engaging or contesting the liberal state? 'Muslim' as a politicised identity category in Europe / F. B. Adamson // Journal of Ethnic and Migration Studies. – 2011. – 37(6), 899–915.
3. Bagci Y. Bulgaria's ethnic Turkish community, persecuted and even deported last century, continues its fight for recognition. <http://www.aljazeera.com/programmes/aljazeeraworld/2015/12/bulgaria-land-151215080838910.h>

4. Gotev G. Turkish diaspora vote crucial as referendum 'could go either way'. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.euractiv.com/section/freedom-of-thought/news/vote-of-turks-abroad-crucial-as-referendum-could-go-either-way/>
5. Goodwin M., Raines T., Cutts D. What Do Europeans Think About Muslim Immigration? / Matthew Goodwin, Thomas Raines, David Cutts [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.chathamhouse.org/expert/comment/what-do-europeans-think-about-muslim-immigration#>
6. Desiderio M. V. Supporting Immigrant Integration in Europe? Developing the Governance for Diaspora Engagement. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.migrationpolicy.org/research/immigrant-integration-europe-developing-governance-diaspora-engagement>
7. Klein O., Spears R., Reicher S. (2007). Social identity performance: Extending the strategic side of SIDE. *Personality and Social Psychology Review*, 11(1), 28-45.
8. Корогодов И. Роль исламских организаций в интеграции мусульман в западноевропейское общество [Электронный ресурс]. / Илья Корогодов // Журнал международного права и международных отношений, 2007 – № 3 – Режим доступа: <http://evolutio.info/content/view/1222/188/>.
9. Кульсариева С., Нурасилова А. Турецкая диаспора Болгарии: аналитический обзор исследований. Электронный научный журнал «edu.e-history.kz» № 2(06) <http://edu.e-history.kz/ru/publications/view/485>
10. Leviev-Sawyer C. Bulgaria elections 2017: Passport or ID card gets voters free bus rides from Turkey to Kurdzhali – report. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://sofiaglobe.com/2017/03/23/bulgaria-elections-2017-passport-or-id-card-gets-voters-free-bus-rides-from-turkey-to-kurdzhali-report/>
11. Mohamoud A., Lester J., Grande N. Diaspora groups in peace processes: lessons learned and potential for engagement by the EU. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.iss.europa.eu/content/diaspora-groups-peace-processes-lessons-learned-and-potential-engagement-eu>
12. Nenov S. Bulgarian blockade at Turkish border lifted [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.reuters.com/article/us-bulgaria-election-border/bulgarian-blockade-at-turkish-border-lifted-idUSKBN16V1WE>
13. Öktem K. Turkey's new diaspora policy: the challenge of inclusivity, outreach and capacity. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.suedosteuropa.uni-graz.at/sites/default/files/publications/KeremOktem-Diaspora.pdf>
14. Pavlova R. The State of Migration Deals with Turkey – the View from Bulgaria [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://detainedinbg.com/blog/2017/04/05/the-state-of-migration-deals-with-turkey-the-view-from-bulgaria/>
15. Reimann A., Angelov S., Rasonyi P., Naumescu V., Petráček Z., Friedl W. Focus on Turkish diaspora after referendum. [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://www.eurotopics.net/en/177770/focus-on-turkish-diaspora-after-referendum>
16. Weinar A. Emigration and Diaspora Policies in the Age of Mobility [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.springer.com/gp/book/9783319563411>
17. Wike R., Stokes B., Simmons K. Europeans Fear Wave of Refugees Will Mean More Terrorism, Fewer Jobs. JULY 11, 2016. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://assets.pewresearch.org/wp-content/uploads/sites/2/2016/07/Pew-Research-Center-EU-Refugees-and-National-Identity-Report-FINAL-July-11-2016.pdf>
18. Taylor J., Rubin J., Giulietti C., Giacomantonio Ch., Tsang F., Constant A., Mbaye L., Nejad M., Kruithof K., Pardal M. et al. Mapping and Engaging Diaspora Communities in the EU and US. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.rand.org/randeurope/research/projects/mapping-diaspora-communities.html>
19. Taylor E., Molenaar A. InterNations – Connecting Turks living in Bulgaria [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.internations.org/bulgaria-expats/turkish>

20. Tsolova T. Bulgaria's PM says taking steps to prevent election meddling by Turkey [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.reuters.com/article/us-bulgaria-election-turkey/bulgarias-pm-says-taking-steps-to-prevent-election-meddling-by-turkey id USKBN16O 1Q1>
21. Phalet, K., Baysu, G., & Verkuyten, M. (2010). Political mobilization of Dutch Muslims: Religious identity salience, goal framing, and normative constraints. *Journal of Social Issues*, 66(4), 759-779.
22. Fishman S. *Fiqh al-Aqalliyat: a Legal Theory for Muslim Minorities* [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://hudson.org/content/researchattachments/attachment/1148/20061018_monographfishman2.pdf
23. Frégosi, F. (2013). Muslim collective mobilisations in contemporary Europe: New issues and new types of involvement. *Muslim Political Participation in Europe*, 129-139.
24. A parliamentary network on diaspora policies [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.assembly.coe.int/nw/xml/News/News-View-EN.asp?Newsid=6753&lang=2&cat=134>
25. Бурдяк В. І. Балканська специфіка Республіки Болгарія / В. І. Бурдяк // Панорама політологічних студій: Науковий вісник Рівненського Державного Гуманітарного Університету.- 2012. - № 8. - С. 6 -14
26. Зінько С. Ю. Проблеми інтеграції мусульманських спільнот у Європі: досвід для України [Електронний ресурс] / С.Ю.Зінько // Стратегічні пріоритети. –№4(9). –2008. – С. 229–240. –Режим доступу до журн. : <http://old.niss.gov.ua/book/StrPryor/9/31.pd>
27. Каденко Н. І., Рижков М.М. Політика ЄС з інтеграції іммігрантів: стан і перспективи. / Н. Каденко // Проблеми міжнародних відносин: [зб. наук. праць], К.: КиМУ, 2012. – Вип. 5 – с. 286–298
28. Краснолюдська С. Інтеграція мусульман у соціально-політичний простір Європейського Союзу та України: компаративний аналіз / С. Краснолюдська // *Social-science:Український науковий журнал*. 2009. № 2 // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.social-science.com.ua>
29. Лозовицький О.С. Діаспори в сучасному світі: чинник зовнішньої політики чи важіль впливу держави [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://academy.gov.ua/ej/ej14/txts/Lozovitskiy.pdf>
30. Макаренко Є.А. Формування спільної політики європейської безпеки і оборони в умовах сучасних викликів і загроз// Регіональні стратегії США і Європи: зовнішньополітичний і безпековий вимір. Монографія.– К. : Центр вільної преси, 2016. – с.384-412
31. Макаренко Є.А. Суперечності трансформації європейської політичної свідомості Міжнародні відносини, Серія «Політичні науки», № 14 (2017) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/issue/current
32. Мусянко І. Діаспоральна політика та її вплив на європейське сприйняття України Українознавчий альманах. Випуск 15// К.:Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2014.- с.34-57// [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?..
33. Назаревич А., Трохимчук С. Національні меншини країн Європейського Союзу в контексті інтеграційних процесів.-Львів, Львівський національний університет ім.Івана Франка, Ф-т міжн. відн., Серія:Країнознавство 5.1, 2002.-112 с.
34. Рижков М.М. Інформаційні ресурси державної ідентичності / М. М. Рижков, О. Л. Добржанська, Н. П. Литвиненко, Ж. О. Панченко. – К. : ВПЦ : «Київський університет», 2012. – 399 с.
35. Таран Я.А. Діаспора та її роль у політичному розвитку суспільства // *Science and Education a New Dimensio/Humanities and Social Sciences*, III(7), Issue: 42, 2015 [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.seanewdim.com
36. Тихомирова Є.Б. Формування європейської ідентичності як чинник європейської інтеграції [Текст] /Є.Б. Тихомирова // *Наук. зап. НаУКМА. Сер. Політ. науки*. - 2005. - Т. 45. - С. 56-60

- 37.Хазир-Огли Т.В. Соціально–політична активність мусульман Європи як засіб боротьби з негативними стереотипами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.islam.in.ua/15/ukr/full_articles
- 38.Хашієва Л. В. Європейська ідентичність як чинник євроінтеграції: об'єднана Європа чи Європа націй // Теорія та практика державного управління. зб. наук. пр. – Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ, вип. 3 (46) – с. 239-244
- 39.Цирфа Ю. Вплив транснаціональних діаспор на формування зовнішньополітичної ідентичності держав Євразійського регіону //Актуальні проблеми міжнародних відносин. Випуск 103 (Частина II), К.: 2011.-с.134-136
- 40.Юськів Б.М. Політичний вимір міжнародної трудової міграції європейських країн в умовах глобального розвитку //Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук/ Чернівці, 2010, 38 с.
- 41.Adamson F. Constructing the diaspora: diaspora identity politics and transnational social movements /F. Adamson // Politics from afar. Transnational diasporas and networks / T. Lyons, P. Mandaville. – London: Hurts &Company, 2012. – С.25 - 45.
- 42.Brljavac B. Turkey in the Balkans: capitalizing on a soft power / B. Brljavac // Turkish-Balkans Relations: The Future Prospects of Cultural, Political and Economic Transformations and Relations / A.Mulalic, H. Korkut, E. Nuroglu. – Istanbul: TASAM Publications, 2013. – С.257 – 279.
- 43.Brubaker R. The «diaspora» diaspora / R. Brubaker // Ethnic and Racial Studies. – 2005. – Vol. 28 No. 1 – P. 1-19
- 44.Brubaker R. National Homogenization and ethnic reproduction on the European periphery [Електронний ресурс] / R. Brubaker. – 2009. - Режим доступу до ресурсу: http://www.sscnet.ucla.edu/soc/faculty/brubaker/Publications/National_Homogenization.pdf
- 45.Hackett C. 5 facts about the Muslim population in Europe. Pew Research Center. July 19, 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://www.pewresearch.org/fact-tank/2016/07/19/5-facts-about-the-muslim-population-in-europe/>
- 46.Howe M. Bulgaria Accused of Persecuting Ethnic Turks [Електронний ресурс] – Режим доступу:<http://www.nytimes.com/1987/02/15/world/bulgaria-accused-of-persecuting-ethnic-turks.html>
- 47.Klausen J. Counterterrorism, integration of Islam in Europe [Електронний ресурс]/ Jytte Klausen. – Режим доступу: <http://www.fpri.org/article/2015/01/counterterrorism-and-the-integration-of-islam-in-europe/>.
- 48.Mavric B. Turkish educational institutions in the Balkans / B. Mavric // Turkish-Balkans relations: the future prospects of cultural, political and economic transformations and relations / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://psy.ius.edu.ba/tr/people/bisera-mavric>
- 49.Risse T. Nationalism and Collective Identities: Europe Versus the Nation-State?/T. Risse [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.deutschaussenpolitik.de/resources/seminars/gb/euracowa/document/jonesrhodes.pdf>
- 50.Міграційна криза в ЄС: статистика та аналіз політики [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.cedos.org.ua/.../mihratsiina-kryza-v-yes-statystyka-ta-a
- 51.Muslims of Europe Charter. 2008. Federation of Islamic Organisations in Europe (FIOE) [Електронний ресурс] – Режим доступу :http://www.cie.ugent.be/documenten/muslim_charter.pdf
- 52.Орлик В. Європа мусульманська [Електронний ресурс] – Режим доступу: [https:// dt.ua /POLITICS /evropa_musulmanska.html](https://dt.ua/POLITICS/evropa_musulmanska.html)
- 53.Дослідження Chatham House: Багато європейців за обмеження в'їзду для мусульман[Електронний ресурс] – Режим доступу: [https:// inews. sumy. ua/ doslidzhennya-bagato-yevropejciiv-za-obmezheniya-v%D1%97zdu-dlya-musulman/](https://inews.sumy.ua/doslidzhennya-bagato-yevropejciiv-za-obmezheniya-v%D1%97zdu-dlya-musulman/)
- 54.Ipsos Perils of perception 2016. A 40-country study. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <https://www.ipsos-mori.com/Assets/Docs/Polls/ipsos-mori-perils-of-perception-charts-2016.pdf>
- 55.Islamic Relief Worldwide [Електронний ресурс].. – Режим доступу: <http://www.islamic-relief.org>

56. Standard Eurobarometer 88 [Электронный ресурс] – Режим доступа: [http:// ec.europa. eu/ commfrontoffice/ publicopinion/i ndex.cfm /WhatsNew/index](http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/WhatsNew/index)
57. Mitigating the Politics of Exclusion: Diaspora Engagement with the European Union [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.kent.ac.uk/politics/carc/diasporas-and-securitisation/documents/outline-of-Brussels-diaspora-forum.pdf>
58. Bulgarian Turks face severe identity problems [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.worldbulletin.net/bulgarian-turks/143092/bulgarian-turks-face-severe-identity-problems>
59. Erdogan says Bulgaria's pressure on Turks 'unacceptable' [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.reuters.com/article/us-turkey-bulgaria-election/erdogan-says-bulgarias-pressure-on-turks-unacceptable-idUSKBN16U1Q1>
60. Recalling the fate of Bulgaria's Turkish minority [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.dw.com/en/recalling-the-fate-of-bulgarias-turkish-minority/a-18149416>
61. Турецкая угроза в Болгарии [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://voprosik.net/tureckaya-ugroza-v-bolgarii/>